

zîb'in ardından yüksek rütbeli mansabların liyakat ve ihtiyaç ölçülerinden çok hükümdarların yakınlarına verilmeye başlanması sistemin etkinliğini ve işlerliğini sarstı. Mansabdâr üzerinde devlet otoritesinin zayıflamasıyla da kendi aralarında mevcut olan rekabet ve bölgesel hâkimiyet mücadelesi had safhaya ulaştı; sonunda bu durum devletin yıkılışına sebep olan etkenlerden biri oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Berenî, *Târîh-i Firûz Şâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Kalküta 1860-62, s. 145; Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, Kalküta 1935, III, 456; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Ekbarnâme*, Kalküta 1873-87, III, 69, 117, 219, 671, 717; a.mlf., *Â'in-i Ekberî*, Kalküta 1867-77, I, 176, 179, 191, 222-232; Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârih*, Kalküta 1864-69, II, 190-191; Cihangir, *Tüzük-i Cihangîrî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Ali-garh 1864, s. 4, 195; Abdülhamîd Lahorî, *Pâdişâhnâme*, Kalküta 1869-72, II, 506, 715-717; Ebû'l-Feth Geylânî, *Ruķa'ât*, Lahor 1968, s. 15-16, 20-21, 27; Abd al-Aziz, *Mansabdari System and the Mughal Army*, London 1945, s. 147-149; Irfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India (1556-1707)*, Bombay 1963, s. 253-266; M. Athar Ali, *The Mughal Nobility under Augrangzib*, Bombay 1966, s. 7-66; I. Husain Qureshi, *The Administration of the Mughal Empire*, Karachi 1966, s. 84-114; Shireen Moosvi, *The Economy of the Mughal Empire*, Bombay 1987, s. 202-247; W. H. Moreland, "Rank (Mansab) in the Mughal State Service", *JRAS* (1936), s. 650-655; J. F. Richards, "Manşab and Mansabdâr", *EP* (İng.), VI, 422.

SAIYID ATHAR ABBAS RIZVI

MANSIB

(bk. CÂH).

MANSIB

(منصب)

Osmanlı devlet teşkilâtında vakıf görevleri dışındaki memuriyetler için kullanılan terim.

Sözlükte "tayin edilecek yer" anlamına gelir. Osmanlı teşkilâtında vakıftaki görevler için cihet, devlet teşkilâtındaki memuriyetler için mansıb (çoğulu menâsıb) kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı idarî yapılanmasının belirgin hale geldiği XVI. yüzyıldan itibaren askerî ve sivil görevler için "menâsıb-ı seyfiyye"; yargı, eğitim ve bazı dinî görevler için "menâsıb-ı ilmiyye"; bürokrasideki görevler için "menâsıb-ı kalemiyye" şeklinde bir sınıflandırmaya yapıldığı dikkati çeker. Sonuncu gruptaki yüksek bürokratların altısı (nişancı, üç defterdar [şikk-ı evvel, sâni ve sâlis], ref-

sülküttâb ve defter emini) "menâsıb-ı site" olarak adlandırılır. Bu mansıblara tayinler usulüne uygun şekilde vekil-i mutlak sıfatıyla sadrazama aitti ("Sadrazam olanlar ... cemî-i menâsıb-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcih ve azlinde ... vekil-i mutlaktır", Tevkiî Abdurrahman Paşa, s. 498). Sadrazam Lutfi Paşa, görev / mansıb sahiplerinin itibar ve bağımsızlıklarının korunması, haklarındaki şikâyetlerin iyice araştırılarak haksız yere azledilmemeleri, rûznâme, muhasebe, kitâbet vb. mansıbların ehline verilmesi konusunda sadrazamın çok dikkat etmesi gerektiğini belirtir (*Âsafnâme*, s. 62, 65, 73-74).

Mansıb sahiplerinin tayinleri azli gerek-tiren bir sebep olmadıkça bir yıllık süre için yapılırdı. Bu süre bitmeden önce hizmetlerinden memnun kalanların ya kendi müracaatları veya âmirlerinin üst makamlara teklifleriyle görevlerinde kalmalarına izin verilir, buna "ibka" veya "mukarrer" denilirdi. İlmiye mansıblarını şeyhülislâm işâret-i aliyesiyle sadrazama teklif eder, sadrazam da, "İşaretleri mûcibince tevcih olunmak buyuruldu" derkenarını yazarak muvafakatini bildirirdi. Bu tayinler ikili, üçlü ve müneccim-başı tayinlerinde olduğu gibi bazan dört-lü, hatta mansıb talebinde bulunanın arzuhalıyla birlikte beşli mutabakatla olurdu. Bir müneccimbaşının tayin talebini hekimbaşı şeyhülislâma sunar, şeyhülislâm sadrazama teklif eder, o da padişaha sunar ve padişahın tasvibiyle tayin gerçekleşirdi.

Mansıblarda ibka işlemi genellikle ramazan bayramından hemen sonra şevval ayının ilk haftasında yapılırdı. Vezir, beylerbeyi ve sancak beyleri, ocak ağaları, devlet ricâlî ve Dîvân-ı Hümâyün hâcegânı için olmak üzere dört liste (defter) veya bazan birleştirilerek iki liste düzenlenirdi. Bu listelerin kenarlarına sadrazam "ibkâ" veya "tevcih" kayıtlarını düşer, padişahın uygun gördüğü değişiklikleri işaretleme için bir telhisle arzederdi. Padişah listelerde yaptığı değişikliği sadrazama geri gönderir, bu değişikliklere göre sadrazam yeniden düzenleyerek nihâî iradesini almak üzere tekrar padişaha sunardı. Çıkan hatt-ı hümâyundan sonra sadrazam buyrulduyuyla yeni mansıb sahiplerinin ruûs ve beratları hazırlanırdı. Tayin sırasında İstanbul'da bulunan büyük mansıb sahipleri, kapıkuluna ulûfe çıktığı zaman yeni memuriyetleri sebebiyle padişah tarafından kabul edilirdi. Osmanlı arşivlerinde mansıb tevcihleri

ve bunlarla ilgili muameleyi ihtiva eden onlarca defter türü bulunmaktadır. Çok defa ruûs defterlerinde olduğu gibi görev değişiklikleri, terakkiler kısa notlar halinde defterlere işlenirdi. Bir makamın fiilen verilmesine mansıb, makamın sadece rütbe ve unvanının verilmesine ise pâye denilirdi.

Mansıb tevcihlerinden sonra padişah başta olmak üzere bazı yetkililere pişkeşler sunulması kanunnâmelerde yerini almış bir usuldü. Ancak bu uygulama daha ilerilere götürülerek iyi bir göreve tayin için pişkeşe ilâveten ayrıca hediyeler takdim edilmesi veya göreve başladıktan sonra kısa sürede azledilmemesi için yetkililere hediyeler gönderilmesi âdet olmuştu. Bu husus, Osmanlı vekâyî'nâmeleri ve teşkilât tarihiyle ilgili eserlerde "mansıb satışı" olarak anılıp çok ağır bir şekilde eleştirilir. *Selânikî Tarihi*'nde ve *Naimâ Tarihi*'nde hediye ve pişkeş adı altında mansıbların alenen alınıp satılması ve açık arttırma ile elde edilmesi konularında örnekler yer alır.

Kuruluş dönemlerinde yetişmiş eleman ihtiyacı dolayısıyla değişik mansıblara tayin edilenler görevlerinde uzun süre kalmışlarsa da XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren medrese ve Enderun'dan yetişenler çoğalınca devlet bu kişileri sınırlı sayıdaki görevlere tayinde zorluklarla karşılaşmıştır. Buna çözüm olarak pâye usulünün uygulamaya konulması, mansıbdan kalma sürelerinin bir veya iki yıl ile sınırlandırılması, yeni görevler ihdas edilmesi gibi tedbirler alınmıştır.

Mansıb sahiplerine maaş ve değişik şekillerde dirlik tahsisi gibi iki tür ödeme yapılmaktaydı. Tanzimat döneminde devlet teşkilâtında önemli değişiklikler olduğu gibi görev anlayışı ve dağılımında da önemli yenilikler yapılmıştır. Bu gelişmeler Tanzimat'tan itibaren düzenli olarak çıkan salnâmelerden takip etmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 62, 65, 73-74; Selânikî, *Târîh* (İpsirli), s. 409, tür.yer.; Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme" (*MTM*, 1/3 [1331] içinde), s. 494-544; Naimâ, *Târîh*, IV, 284-285; V, 519; Uzunçarşılı, *Medhal*, bk. İndeks; amlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İstanbul 1985, s. 89-92; Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 7, İstanbul 2002, s. 34-75; Pakalın, II, 403.

MEHMET İPŞİRLİ